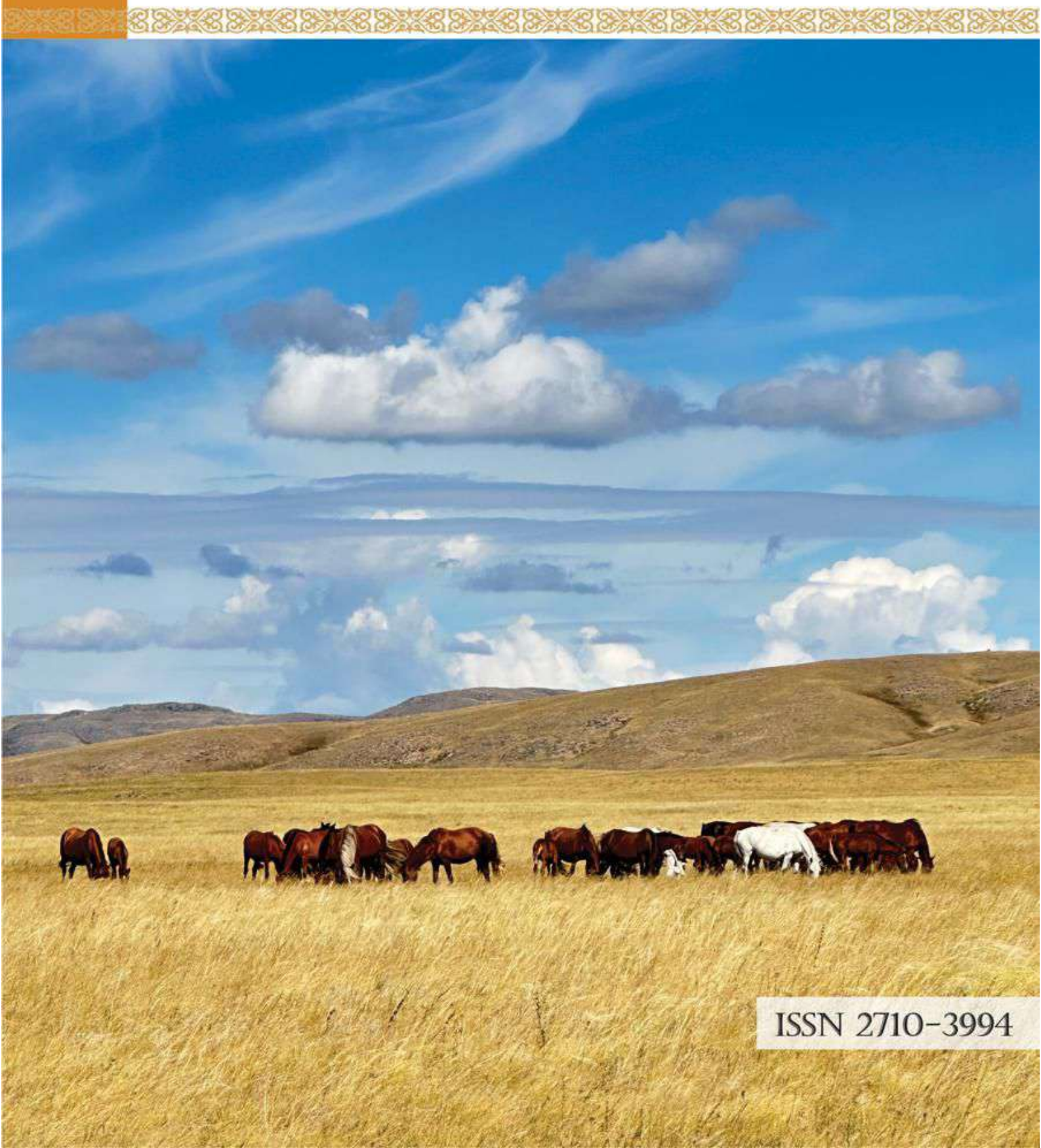

2025. 12 (3)

Asian Journal "STEPPE PANORAMA"

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2025 ж. 5 сәуірде тіркелген. Тіркеу нөмірі № KZ91VPY00116246. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих, этнология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2025
© Авторлар ұжымы, 2025

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аутрам Алан (Outram Alan) — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университеті, тарих және археология кафедрасының профессоры. (Ұлыбритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институтының Этнология және антропология орталығының меңгерушісі. (Өзбекстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) – тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті, (АҚШ)

Көксебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — тарих ғылымдарының докторы, Нюрнбергдегі Бавариялық немістер мәдени орталығының (BKDR) ғылыми қызметкері. (Германия)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, CERCEC директорының орынбасары, Францияның Ұлттық ғылыми зерттеу орталығының (CNRS) қызметкері. (Франция)

Сабурова Татьяна — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Индиана университеті. (АҚШ)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Қубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство
о регистрации:

№ KZ91VPY00116246 от 03.04.2025 г. Публикуется 6 раз в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки:
история, этнология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Сайт журнала: <https://ajspiie.com>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2025
© Коллектив авторов, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аутрам Алан (Outram Alan) — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории Университета Эксетера. (Великобритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — доктор исторических наук, научный сотрудник Баварского культурного центра немцев (BKDR) в Нюрнберге. (Германия)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора CERCEC, сотрудник Национального центра научных исследований Франции (CNRS). (Франция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Сабурова Татьяна — доктор исторических наук, профессор, Университет Индианы. (США)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. KZ91VPY00116246 dated 03.04.2025. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history, ethnology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Journal website: <https://ajspiie.com>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2025
© Group of authors, 2025

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK. (Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Azimqulov Javohir — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for Ethnology and Anthropology at the Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kriege Viktor — Doctor of Historical Sciences, Researcher at the Bavarian Cultural Center of Germans (BKDR) in Nuremberg. (Germany)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Ohayon Isabelle — Candidate of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of CERCEC, Researcher at the French National Center for Scientific Research (CNRS). (France)

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor in the Department of Archaeology and History at University of Exeter. (Britain)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Saburova Tatiana — Doctor of Historical Sciences, Professor, Indiana University. (USA)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ / ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal “Steppe Panorama”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 12. Is. 3, pp. 900-915, 2025
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.61.91
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_3_900-915

THE KANDAS OF EASTERN KAZAKHSTAN: MIGRATION AND ADAPTATION ISSUES

Kalshabayeva Bibiziya^{1}, Egizbaeva Meruert²*

¹Al-Farabi Kazakh National University
(71, Al-Farabi Aven., 050038 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Doctor of Historical Sciences, Acting Professor
 <https://orcid.org/0000-0002-7391-8264>. E-mail: kalshabaeva_b@mail.ru
*Corresponding Author

²Al-Farabi Kazakh National University
(71, Al-Farabi Aven., 050038 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
 <https://orcid.org/0000-0002-3338-291X>. E-mail: egyzbaevamk@gmail.com

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2025
© Kalshabayeva B.K., Egizbaeva M.K., 2025

Abstract. *Introduction.* The article is dedicated to analyzing the migration, settlement centers, and adaptation processes of repatriates (ethnic Kazakhs) in East Kazakhstan. It is currently important and relevant to study the specific features of migration, settlement, and adaptation of repatriates in the local environment - people who have lived outside their historical homeland for many years or even decades and have coexisted with other ethnic communities. According to statistical and specialized studies, since the 1990s, repatriates from Mongolia were among the first to relocate to the eastern region of Kazakhstan, followed later by arrivals from China and other countries. From 1991 to 2024, there was an observed outflow of other nationalities from East Kazakhstan, while the migration of ethnic Kazakhs from neighboring countries contributed to the increase in the region's population. *The purpose* of the study is to identify certain issues related to the migration and adaptation process of repatriates who have returned to the East of Kazakhstan. To achieve this goal, the main stages of the migration process, its ethno-social causes, the peculiarities of settlement in populated areas are analyzed, and the work carried out by national and local authorities to support adaptation is examined. As a *result*, it was revealed that repatriates generally choose nearby border regions with similar geographic and climatic conditions. Therefore, the majority of those coming to the east of Kazakhstan are from China and Mongolia. The main reasons for returning are concerns about their children's future and a desire to return to their ancestral homeland. The return of ethnic Kazakhs contributed not only to the country's demography but also to its potential. The article examines the measures and social support provided by government and local administrations in the process of settlement and adaptation. It concludes that the successful implementation of migration and adaptation processes in East Kazakhstan is due to the targeted and comprehensive approach of national and local authorities in implementing the “state program”.

Keywords: East Kazakhstan, repatriates, adaptation, migration, emigration, demography, China, Mongolia, Semey, Ulan, settlement

Acknowledgements. The article was prepared within the framework of the grant project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan under the topic AP23490262 “Kazakhs of the Tarbagatai Region: Historical and Ethnographic Study (19th – Early 21st Century)”.

For citation: Kalshabayeva B.K., Egizbaeva M.K. The kandas of eastern kazakhstan: migration and adaptation issues // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Vol. 12. No. 3. Pp. 900–915. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_900-915

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫСЫНДАҒЫ ҚАНДАСТАР: КӨШІ-ҚОНЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қалшабаева Бибизия Кенжебекқызы^{1*}, Егізбаева Меруерт Қарныққызы²

¹Өл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
(71-үй, Өл-Фараби даңғ., 050038 Алматы, Қазақстан Республикасы)
Профессор м.а. тарих ғылымдарының докторы
 <https://orcid.org/0000-0002-7391-8264>. E-mail: kalshabaeva_b@mail.ru

*Автор-корреспондент

²Өл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
(71-үй, Өл-Фараби даңғ., 050038 Алматы, Қазақстан Республикасы)
Қауымдастырылған профессоры, тарих ғылымдарының кандидаты
 <https://orcid.org/0000-0002-3338-291X>. E-mail: egyzbavamk@gmail.com

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Қалшабаева Б.К., Егізбаева М.К., 2025

Аңдатпа. *Kipicne.* Мақала Шығыс Қазақстандағы қандастардың көші-қоны, орналасу орталықтары мен бейімделу барысындағы мәселелерді талдауға арналған. Бүгінде жүздеген, ондаған жылдар бойы шет елдерде өмір сүрген қандастарымыздың тарихи Отанға көші-қоны, қоныстануындағы ерекшеліктері, жергілікті ортаға бейімделуіндегі мәселелерді зерттеу маңызды, әрі өзекті. Статистикалық және арнайы зерттеулерге сүйенсек, Қазақстанның шығыс аймағына 1990 жылдардан бастап-ақ Моңғолиядағы қандастарымыз алғашқылардың бірі болып қоныс аударса, кейіннен Қытайдан, т.б. елдерден келген. 1991–2024 жж. аралығында Шығыс Қазақстаннан басқа ұлт өкілдерінің көшіп кету құбылысы байқалса, керісінше шекаралас елдерден келген қандастардың көші-қоны халықтың сандық құрамын көбейтуге ықпал етті. *Зерттеудің мақсаты* Қазақстанның Шығысына оралған қандастардың көші-қон үдерісі мен бейімделудегі кейбір мәселелерін айқындау. Мақсатқа жетуде көші-қон үдерісінің негізгі кезеңдерін, оның этноәлеуметтік себептерін, елді-мекендерге орналастырудағы ерекшеліктерді талдау, олардың бейімделуіндегі мемлекеттік және жергілікті биліктің атқарған қызметтерін көрсету. *Нәтижеде* қандастар негізінен өздеріне жақын шекаралас және географиялық-климаттық жағдайы ұқсас аймақтарды таңдайтындығы айқындалды. Сондықтан шығысқа келіп жатқан қандастардың басым бөлігі Қытай және Моңғолия елдерінен келгендер. Елге оралудағы негізгі себеп ұрпағының болашағы, ата қонысқа оралу. Қандастардың елге оралуы еліміздің демографиясына ғана емес әлеуетіне де үлес қосты. Мемлекеттік және жергілікті әкімдіктердің қандастарды қоныстандыру, бейімдеу барысында атқарылған іс-шаралар, әлеуметтік көмектері қарастырылды. Шығыс Қазақстандағы көші-қон және бейімделу процестерінің сәтті өтуі республикалық және жергілікті билік органдарының «мемлекеттік бағдарламаны» жүзеге асыру жөніндегі мақсатты және кешенді тәсіліне байланысты деген қорытындыға келеміз.

Түйін сөздер: Шығыс Қазақстан, қандастар, бейімделу, көші-қон, эмиграция, демография, Қытай, Моңғолия, Семей, Ұлан, қоныстану

Алғыс. Мақала AP23490262 «Тарбағатай өңірінің қазақтары: тарихи-этнографиялық зерттеу (XIX–XXI ғ. басы)» тақырыбындағы ЖБЖҒМ гранттық қаржыландыру жобасы аясында даярланды.

Дәйексөз үшін: Қалшабаева Б.К., Егізбаева М.К. Қазақстанның шығысындағы қандастар: көші-қоны мен бейімделу мәселелері // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 3. 900–91566. (Қазақш.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_900-915

КАНДАСЫ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ И АДАПТАЦИИ

Калшабаева Бибизия Кенжебековна^{1}, Егізбаева Меруерт Карпыковна²*

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби
(д. 71, просп. Аль-Фараби, 050038 Алматы, Республика Казахстан)
Доктор исторических наук, и.о. профессор

 <https://orcid.org/0000-0002-7391-8264>. E-mail: kalshabaeva_b@mail.ru

*Автор-корреспондент

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби
(д. 71, просп. Аль-Фараби, 050038 Алматы, Республика Казахстан)
Кандидат исторических наук, ассоциированный профессор

 <https://orcid.org/0000-0002-3338-291X>. E-mail: egyzbayevamk@gmail.com

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Калшабаева Б.К., Егізбаева М.К., 2025

Аннотация. *Введение.* Статья посвящена анализу миграции, центров размещения и адаптационных процессов кандасов (соотечественников) в Восточном Казахстане. В настоящее время важно и актуально исследовать особенности миграции, поселения и адаптации в местной среде соотечественников, которые долгие годы, а порой и десятилетия, проживали за пределами исторической родины. По статистическим и специальным исследованиям, начиная с 1990-х годов в восточный регион Казахстана первыми переселились соотечественники из Монголии, позже – из Китая и других стран. В период с 1991 по 2024 год наблюдался отток представителей других национальностей из Восточного Казахстана, в то время как миграция соотечественников из сопредельных стран способствовала увеличению численности населения. *Цель исследования* – выявить некоторые вопросы, связанные с процессом миграции и адаптации соотечественников, вернувшихся на восток Казахстана. Для достижения этой цели анализируются основные этапы миграционного процесса, его этносоциальные причины, особенности расселения по населенным пунктам, а также рассматривается работа, проделанная государственными и местными властями по адаптации переселенцев. *В результате* выяснилось, что соотечественники, как правило, выбирают близлежащие приграничные регионы с аналогичными географическими и климатическими условиями. Поэтому большинство прибывших в восточные регионы Казахстана составляют выходцы из Китая и Монголии. Основными причинами возвращения являются стремление обеспечить будущее потомков и возвращение на родную землю. Миграция соотечественников внесла вклад не только в демографию, но и в потенциал страны. В статье рассматриваются мероприятия и социальная поддержка, оказанные государственными и местными органами власти в процессе размещения и адаптации соотечественников. Делается вывод, что успешное прохождение миграционных и адаптационных процессов в Восточном Казахстане связано с целенаправленным и комплексным подходом республиканских и местных органов власти к реализации государственной программы.

Ключевые слова: Восточный Казахстан, соотечественники, адаптация, миграция, эмиграция, демография, Китай, Монголия, Семей, Улан, расселение

Благодарность. Статья подготовлена в рамках грантового проекта Министерства науки и высшего образования РК по теме AP23490262 «Казахи Тарбагатайского региона: историко-этнографическое исследование (XIX – начало XXI вв.)».

Для цитирования: Калшабаева Б.К., Егизбаева М.К. Кандасы восточного казахстана: проблемы миграции и адаптации // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 3. С. 900–915. (На Каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_900-915

Кіріспе

Қазақстан республикасы тәуелсіздік алған алғашқы жылдарда-ақ алдына қойған бағыттарының бірі шет елдердегі отандастарды елге қайтару еді. Әрине елге оралған қандастар ең бірінші демографиялық саясатымыздың оңтайландыруына ықпал етсе, екіншіден елдің әлеуетіне де қосар үлесі мол. Тарихи отанға әсіресе Қытай, Моңғолия елдерінен оралған қандастарымыздың ұлттық мұраларымен құндылықтары еліміздің мәдени мұраларының толығына, ұмыт бола бастаған кейбір құндылықтарымыз бен өнеріміздің жаңғыруына үлесі зор. Сонымен бірге жүздеген, ондаған жылдар бойы тарихи отанынан тыс шет жерлерде мекен еткен және әлі де болса сол бөгде этникалық қауымдастық қоршауындағы қандастарымыздың ұлттық болмысын сақтап қалуын, ассимиляцияға түсу қаупін, олардың тарихи Отанына оралуы мен жергілікті ортаға бейімделуін зерттеу этнологтардың алдында тұрған маңызды міндет, әрі өзекті мәселелердің бірі.

Кеңестік жүйе ыдырай бастағаннан ақ, тарихи Отанына оралғысы келген шет елдегі қандастар әрекет ете бастады. Сонау 1990 ж. бастап ақ, «еңбек миграциясы» деген желеумен Моңғолиядағы қандастар келе бастағаны белгілі. Ал, тәуелсіздігімізді алған күннен бастап алыс және жақын шет елдердегі отандастар елге бет бұрды, оларға мемлекет тарапынан қолдау білдіріп көптеген жеңілдіктер жасалды. Соның бірі «Халықтың көші-қоны туралы» 1997 жылы 13 желтоқсандағы № 204 Заңы (ҚР Заңы, 1998). Аталған заң көші-қон мәселесін реттейтін алғашқы құжаттардың бірі болды. Онда халықтың көші-қонын реттеудің негізгі принциптері, көші-қон субъектілері, оларды тіркеу, еңбек көші-қонын жүзеге асыру, т.б. баптар қарастырылған. 2003 жылы наурызда «Халықтың көші-қон туралы» Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп, заңның 1-бабына сәйкес «оралман» мәртебесі енді. «Оралман» ұғымы ұлты қазақ, бірақ азаматтығы жоқ, дегенмен де Қазақстанда тұрақты өмір сүруге келген қазақтың бір бөлшегін түсіндіреді. Қандастарға «оралман» статусының берілуі ең алдымен оларға көрсетілетін әлеуметтік көмектерді алуға жеңілдік еді. Бұл жөнінде зерттеушілер: «Барлық құжаттарда, ғылыми басылымдарда және баспасөз беттерінде «репатриант» ұғымымен бірге қазақ тіліндегі «оралман» ұғымы да қатар айтылып та жазылып та жүрді. Елге оралып жатқан қандастардың мәртебесін, саяси әлеуметтік-мәдени қажеттіліктерін анықтау қажет болды, осындай қажеттіліктерге байланысты Қазақстан елінің әлеуметтік-саяси өмірінде «оралман» деген жаңа ұғым қалыптасты» - деп жазады (Амантаева, и др., 2013: 60). Бұл заң 2011 жылға дейін өзгеріс, толықтырулармен жұмыс істеді. ҚР 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңымен 1997 жылғы Заң күшін жойды. Жаңартылған заңда оралмандардың көшіп келу квотасын белгілеу, оларды нақты аймақтарға орнықтыру және құқықтары мен міндеттеріне қатысты жекелей баптар енгізілді (ҚР Заңы, 2011). Мұнда олардың көші-қонын ұйымдастыру, таңдауларына қарай орналастыру, жергілікті ортаға бейімдеу мәселелерін шешу, т.с.с. қызметтерді жергілікті басқару ұйымдарына жүктеді. Жалпы, «оралман» ұғымы халықаралық «репатриант» ұғымының баламасы іспеттес. Аталған ұғым зерттеулерде, мемлекеттік актілерде, құжаттарда, баспасөз беттерінде жиі қолданылғанмен «оралман» атауын қандастардың өзі жылы қабылдай қойған жоқ. Себебі, кейбір пікірлерге қарағанда олар өздерін кезінде Отанын тастап қашып кеткендердің ұрпақтарының оралуы деп ұғынып, ата мекендегі қазақтардан бөлектейді деп түсінді. Осылайша бұл атауға қатысты әртүрлі пікірлер болды. Халық арасындағы осындай әртүрлі пікірлерді ескере отырып, ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылы оралмандарды

«қандас» деп атауды ұсынды. Міне осы кезеңнен бастап «қандас» атауы ресми құжаттарға да ене бастады. Нәтижеде көп ұзамай заңға өзгерістер енгізіліп, ҚР Заңына сәйкес 13.05.2020 жылғы № 327-VI Заңымен шет жерлерден оралған этникалық қазақтар ресми түрде «қандастар» деп аталды. Заң бойынша «қандас» термині – бұрын Қазақстан азаматтығы тіркеуінде тұрмаған, көші-қоны мәселелері жөніндегі уәкілетті органның белгілеген тәртібімен тиісті мәртебе алған этникалық қазақ, немесе ұлты қазақ отбасы мүшелері (Қалшабаева, Сейсенбаева, 2024: 16). Сонымен тарихи Отанына оралған қазақтар «оралман» емес «қандас» мәртебесімен аталды. Қабылданған атау отандастарымыздың көңіл-күйінен шықты десек те болады, себебі, «қандас» бір жағынан оларды бөлектемей жақындықты білдірсе, екіншіден осы ата-мекеннен шыққан төл халықтың бөлшегіміз деп есептеді.

Зерттеуде негізінен Шығыс Қазақстанға келген қандастардың көші-қоны мен олардың өңірге бейімделу мәселелері қарастырылады. 1997 жылы Шығыс Қазақстанда сепаратистік пиғылдар күшейді (орыс ұлтының басым болуы), ал бұл еліміздің тұтастығы мен қауіпсіздігіне нұқсан келтіруі мүмкін еді. Оның үстіне өңірдің әлеуметтік – экономикалық дамуын үйлестіру мақсатында ШҚО-на Семей облысын қосады. Сондықтан зерттеуде 1997 ж. дейін ШҚО көші-қон үдерісі жеке қарастырылса, 1997–2022 жж. дейін Семей облысы енген аймақ бірге беріледі. Ал, 2022 жылы екі облыс қайта бөлініп, Семей облысы Абай облысы болып құрылады. Осы кезеңнен бастап өңірге қатысты деректер Шығыс Қазақстан бойынша беріледі.

Жалпы, ҚР өзінің этносаясатында этникалық қазақтардың көші-қонындағы орналасу ерекшеліктерін, әлеуметтік-мәдени, рухани тыныс-тіршілігіндегі сұраныстары мен қажеттіліктерін анықтай отырып қоныстандыруды оңтайлы шешкен. Қандастардың біз қарастырып отырған нысандағы өңірге Қытай, Моңғолиядан келіп орнығуы қазақ санының көбеюіне де, ұлттық дәстүрлеріміздің жандануына, мәдениетіміздің озық үлгілерін жастар арасында кеңінен насихаттауда ықпал етті. Тарихымыздағы қандастардың көші-қоны үдерісі, бейімделуін талдау, тарихи-теориялық және тәжірибелік жағынан өзекті мәселеле. Полиэтникалық сипатымен ерекшеленген аймаққа қандастардың орнығуын бекіте отырып, оларға мемлекеттік, жергілікті әкімдіктердің қолдауын назардан тыс қалдырмағанымыз жөн.

Материалдар мен әдістер

Тақырыпқа қатысты арнайы зерттеулер, үкіметтің бағдарламалық құжаттары, демографиялық жылнамалар, көші-қон департаменттерінің статистикалық материалдары және далалық этнографиялық экспедиция материалдары, ресми сайттардағы үкімет ақпараттары зерттеудің негізін құрайды.

Материалдар тізбегіне «К.Қ. Нұрымбетованың Тәуелсіз Қазақстандағы репатриация мәселелері мен болашағы: тарихи талдау» еңбегі жатады. Онда Қазақстандағы репатриация мәселесі, олардың көші-қоны, саны талданса (Нұрымбетова, 2010), Ю.Н. Гужвенконың (Цыряпкина) «Этносоциальное развитие Восточного Казахстана в 1990-е гг.» зерттеуінде Шығыс Қазақстан халықтарының ұлттық құрамын, этноәлеуметтік дамуын, елге оралған қандастардың қоныстануындағы ерекшеліктер қарастырылған (Гужвенко, 2010с). Сол сияқты А.С. Сейсенбаеваның «Жетісу аумағындағы репатрианттар: этномәдени және миграциялық үдерістер» атты зерттеуі (Сейсенбаева, 2014), М.С. Карибаевтың «Шығыс Қазақстандағы этникалық репатрианттар: күнделікті тарихы» (Карибаев, 2021) және А.С. Жанбосинова мен М. Карибаевтың Шығыс Қазақстан мысалында жазған репатрианттардың бейімделу мәселелері (Жанбосинова, Карибаев, 2019) зерттеулері де маңызды дерек болса, Б.К. Қалшабаева, А.С. Сейсенбаеваның «Қазақстан республикасының этносаясатындағы қазақ диаспорасы және репатрианттар (Жетісу аймағы материалдары бойынша тарихи-этнографиялық зерттеу)» атты еңбегі ҚР бағдарламаларының репатрианттарды көші-қоны мен орнықтырудағы кейбір мәселелерді ашады (Қалшабаева, Сейсенбаева, 2024). Б. Қалшабаеваның «Kazakh Repatriates (Kandas) From China: Kazakhstan Ethnopolitics of and Migration Issues: Processes of Adaptation of Kazakhs (Kandas) in the Historical Motherlan» атты Сингапурдан шыққан еңбегі де Қытай және Моңғолиядан келген қандастардың елге орнығуындағы мәселелерді жан-жақты қарастырады (Kalshabayeva, 2025).

Аталған зерттеулердегі материалдар да біздің мақаламызға арқау болды. Ел арасынан жинаған далалық этнографиялық материалдар да қандастардың жай-күйін дәйектеуде маңызды.

Зерттеу жалпы ғылыми тарихи қағидалылық, жүйелілік, салыстырмалы әдістер мен далалық этнографиялық тәсілдер арқылы эксперименталды талдауға негізделді. Мәселен, тарихи-салыстырмалы әдіс арқылы зерттеуде Қазақстанның шығысына көбіне өңірге жақын шекаралас Моңғолия және Қытайдан көбірек келетіндігі айқындалды. Өңір көпэтносты болғандықтан қандастарды қазақтар шоғырланған аймақтарға қоныстандыру арқылы бейімделдің оңтайлы тәсілдерін қолданды.

Қазақстанның шығысындағы қандастардың сандық-сапалық көрсеткішін, қоныстары мен орналасуын үйлестіруде жергілікті халықтармен айырмашылықтарын жақындату, болашағын талдау жағдайында кешенді, жүйелі қарауда ғылыми объективизм қағидасына басымдық берілді.

Талдау

Қандастардың тарихи Отанға көші-қоны, қоныстануы, әлеуметтік-мәдени жай-күйі, бейімделуіндегі мәселелерді зерттеу еліміздің демографиялық даму бағытын болжауға, мол қазына рухани мұрасы мен құндылықтарын жаңғыртуға мүмкіндік алатынымыз сөзсіз. Тарихи оқиғаларға байланысты елден сырт жерлерге қоныс аударған қандастар мемлекет тарапынан көрсетілген қолдаулардың арқасында елге көптеп орала бастады. Елге оралған қандастар жөнінде зерттеулер жүргізіліп, диссертациялар қорғалды, көлемді еңбектер жазылды. Шет елдердегі қандастардың елге оралуындағы негізгі факторларды Е.Ю. Садовскаяның «Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы» (Садовская 2001: 105–109) атты еңбегінде жан-жақты қарастырып, тәуелсіздіктің алғашқы жылдары елге келген Моңғолиядағы қазақтардың оралу себептерін яғни болашақ ұрпағының қамын ойлап, өз елінде білім алып көркеюді армандап, «еңбек миграциясы» деген сылтаумен елге оралғандығын жазады. К.Қ. Нұрымбетованың «Тәуелсіз Қазақстандағы репатриация мәселелері мен болашағы: тарихи талдау (1991–2008 жж.)» зерттеуінде Қазақстан үкіметінің қандастарды елге қоныстандыру барысындағы мемлекеттік бағдарламалары, 1990–2000 жылдардағы көші-қон үдерісінің динамикасы, ерекшеліктері мен қиыншылықтары, оларды аймақтар бойынша қоныстандыруы мен мемлекеттің әлеуметтік қолдауы және ондағы проблемаларды көрсетеді (Нұрымбетова, 2010). Сырттан келіп жатқан қандастардың тарихи Отанындағы бейімделуіне талдау жүргізген зерттеу С.А. Амитовтың «Социальная адаптация этнических репатриантов в современном казахстанском обществе (социологический анализ)» (Амитов, 2010) диссертациясында қандастардың бейімделуіндегі кертартпа мәселелер мен бағдарламаларға талдап, жергілікті ортаға сіңісудің негізгі факторларын атап, ұсыныстар береді. Б. Шуршитбайдың «Қазақ баспасөзіндегі оралмандар мәселесі: тарихи талдау (1991–2009)» (Шуршитбай, 2010) зерттеуінде де қандастардың Отанға оралу тарихы, қандастардың құқықтық мәселесі, көші-қонға қатысты заңдар мен құжаттар, әлеуметтік жеңілдіктердің дұрыс пайдаланылмауы, азаматтық алу, т.б. проблемалардың баспасөз беттерінде талқылануын зерттейді.

Б.К. Қалшабаеваның «Орта Азия қазақтары (тарихи-этнографиялық)» монографиясының (Қалшабаева, 2011: 275) соңғы тарауында қандастарымыздың көші-қон үдерісі, оларды тарихи Отанға қоныстандыру саясаты, саны, этнографиялық ерекшеліктері мен жергілікті ортаға бейімделудегі қиындықтары және әлеуметтік-мәдени мәселелерін шешудегі атқарылған жұмыстары қарастырылған. А.Б. Қалыш және Д. Қасымованың «Поле и смыслов социкультурной интеграции этнических репатриантов (Қалыш, Қасимова, 2014) және «Репатрианты Казахстана: Казахстан в системе транснациональной миграции в условиях глобализации» атты еңбектерінде де (Қалыш, Қасимова, 2015). қандастардың көші-қоны мен бейімделуіндегі оңтайлы және кертартпа проблемаларды жан-жақты көрсетеді. Б.К. Қалшабаеваның 2012–2014 жж. «Қазақ диаспорасы және репатриация: этномәдени мұраларын зерттеу және тарихи Отанға бейімделу» (№ 1147) атты ғылыми жоба есептері Қытай, Моңғолия, Өзбекстан, Түркия т.б. елдерден Қазақстанның оңтүстік-шығысына

қоныстанған қандастардың этномәдени ерекшеліктерін талдаған мәліметтері де аталған тақырыптағы зерттеулерге құнды мәлімет бере алады (Қалшабаева, 2012). «Алматы агломерациясы: этнодемографиялық және миграциялық даму ерекшеліктері мен динамикасы (1991–2007 ж.ж.)» атты Қ.Қ. Сүлейменованың зерттеуіндегі «Этнодемографиялық үрдістердің динамикасына оралмандардың әсері» атты параграфында Алматы облысына шетелдерден келген қандастар жөнінде жан-жақты талданады, олардың әлеуметтік мәселелері қарастырылады (Сүлейменова, 2009). Қазақстандағы миграциялық үдерістер мен қандастардың жергілікті ортаға қалай бейімделуі қажеттігіне социологиялық талдау жүргізіп, ұсыныстар берген М.С. Садырова, С.А. Амитовтың да (Садырова, Амитов, 2014: 185) еңбектерінің маңызы жоғары. Аталған жоғарыдағы еңбектерде нақты сол Шығыс Қазақстан аймағы болмағанмен, олардың елге оралуындағы көші-қонын, орналасуын талдауда маңызды мәліметтер кездеседі.

Қазақстанның шығыс аймағындағы қандастардың көші-қоны жөнінде Ю.Н. Гужвенко «Этносоциальное развитие Восточного Казахстана в 1990-е гг.» атты зерттеуінде 1990 жылдардағы Шығыс Қазақстанның этноәлеуметтік және этнодемографиялық жағдайын көрсете отырып, Қытай, Моңғолиядан этникалық қазақтардың көші-қоны, олардың қоныстануы мен бейімделуіндегі кейбір проблемалар жөнінде талдау жасайды (Гужвенко, 2010). А.С. Уалтаева да Шығыс Қазақстанға қоныстанған этникалық қазақтардың орнығуы, саны мен әлеуметтік мәселелері жөнінде жазады (Уалтаева, 2005). Қандастардың бейімделуі барысында тудырған кейбір мәселелер, оны шешудің жолдары мен жетілдіру жөнінде ұсыныстар берген А. Жанбосинова мен М. Карибаевтың «Вопросы адаптации репатриантов в проекте ПРООН на примере Восточного Казахстана» тақырыбындағы мақаласы да жан-жақты мәліметтер береді (Жанбосинова, Карибаев, 2019). М.С. Карибаевтың «Шығыс Қазақстандағы этникалық репатрианттар: күнделікті тарихы» атты диссертациясында Қазақстанның репатриациялық саясаты, қандастардың Шығыс Қазақстандағы демографиялық сипаты, қоныстануы, олардың жергілікті ортаға сіңісуі, күнделікті өмір сүруіндегі этномәдени бірегейлігі, бейімделу мәселелерін қарастырды (Карибаев, 2021).

Қандастардың көші-қоны, бейімделу мәселелері шетелдік зерттеушілер еңбектерінен де көрініс тапты. Цюрих университетінің профессоры, неміс этнограф ғалымы Петер Финке Моңғолиядан келген қандастардың көші-қоны, бейімделуі жөнінде жазса (Fince, 2014), ғалымның түрік зерттеушісі Мелтем Сансакпен бірге «Migration and Risk Taking A Case Study from Kazakhstan» мақаласы 1991 жылдан бастап елге оралған этникалық қазақтардың жай-күйі, олардың жергілікті ортаға бейімделу мәселелеріне қатысты шетелдік зерттеушілердің пайымдары мен тұжырымдары салыстырыла отырып жазылған, бұл да маңызды дерек бола алады (Fince, Sancak, 2012). Орта Азиядан келген қандастарымыздың мәдени өміріндегі ерекшеліктері жөнінде түрік зерттеушісі Isik Kuscı (Isik, 2012) өз еңбектерінде жан-жақты қарастырады. Ал, енді жалпы «репатриант» мағынасының теориялық және методологиялық аспектілерін талдаған еңбектер қатарына I. Svanberg (Сванберг, 2005: 211), H. Barcus, C. Werner (Barcus, Werner, 2010) еңбектерін атауға болады. Американдық зерттеуші Bhavna Dave (Bhavna, 2010) өзінің еңбегінде Қазақстандағы қандастар проблемасын мемлекеттің қазіргі этносаясаттың ажырамас бір бағыты десе, ал Rebhun Uzi (Rebhun, 2009) өз зерттеуінде қандастардың елге оралуы себептері мен олардың адаптациясындағы қиындықтар мен тиімді факторларды талдайды.

Зерттеудің нәтижелері

Қандастардың Шығыс Қазақстан өңіріне көші-қоны мен орнығу мәселелері

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін елдің деморграфиялық ахуалы шиеленісіп кетті. Көптеген басқа этнос өкілдерінің өз ата-мекеніне оралуы, сыртқы және ішкі көші-қонның жиілігі елдің әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығына да әсер етті.

1989–1991 жж. Шығыс Қазақстан халықтарының өсімі 3,1 % құраса, 1991–1993 жж. 0,2 % азайды (Абенова, и др, 2020: 28–31). Оның себебі, табиғи өсімнің күрт төмендеуі және славян этностарының эмиграциясы еді. Тәуелсіздікке дейін аталған аймақта атап айтқанда

Өскемен қаласында 1989 ж. санақ бойынша орыстар 65,9 % құрады (Итоги Всесоюзной, 1991: 58–81). 1990 ж. басталған этникалық қазақтардың иммиграциясы еліміздің демографиялық ресурсына, әлеуетіне, қазақтардың үлес салмағының көбеюіне үлкен үлес қосты. Шығыс Қазақстандағы орыс халқының эмиграциясы мен қандастардың иммиграциясы қазақтар санының басым болуына қол жеткізді. Ал, 1997 жылы Шығыс Қазақстанға Семей облысының қосылуы нәтижесінде: қазақтар – 48,5 %, орыстар – 45,4 % болып, қазақ саны басым болды (Краткие итоги переписи, 1999: 103.). Бүгінде қазақтың санын көбейтіп, Қазақстан халқының шамамен 6 % құраған қандастар еліміздің демографиясына ықпал етіп, елдің әлеуметтік әлеуетін де көтеріп отыр. Н. Сұлтанмұратов: «Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарындағы республика халқының елеулі азаюын ескере отырып, оралмандар қандай да бір дәрежеде жұмыс қолының қысқаруын өтеді. Тиісінше, бұл еңбек нарығының және жалпы экономиканың әлеуетін арттыруға ықпал етті..., еңбек күшіне деген қажеттілік артады», - деп жазды (Султанмуратов, 2017: 110). Қандастар елдің барлық аймақтарына қоныстанды. Әрине, олар көбіне сол өздері шекаралас аймақтарға, өздерінің тұрған жерлеріне табиғи-географиялық, климаттық жағдайлары ұқсас өңірлерге қоныстанды. Мысалы, Орта Азиядан келген қандастар еліміздің оңтүстік, оңтүстік-шығыс бөлігіне, Қытай, Моңғолия қазақтары шығыс өңірлерге қоныстануды қолайлы санады. Шығыс Қазақстанға көшіп келген 10 баласы бар 80 жастағы Адыраш Моңғолхан Моңғолияның Баян-Өлгей ауданынан 2010 жылы тарихи Отанына оралған. Оның мәліметінше, алғашында жергілікті тұрғындар өздерін «қытайлық», «моңғолдық» деп атаса қазір жақын араласып кеткендіктері сонша, бұрын тілдеріне моңғол тілі араласса, қазір орыс тілін араластырып сөйлейтіндіктерін айтады (ДЭЭ-материалы, 2024). 2000 жылдардың басында келген Қатиолла Қанке өздерінің елге оралуындағы негізгі себеп ол – ұрпағының ата-баба мекенінде өсіп-өніп, ұлттық болмысын сақтап қалу дейді. Олар өздерінің Қытайдың Алтай жақ жақ бөлігінде жақсы өмір сүргенін, оған қарамастан жастарымыз қытайланып кетпесін деп ата мекенге оралдық дейді. «Бастапқыда Зайсанда төрт жыл өмір сүргеннен соң, кейін Жармаға қоныс аудардық. Алғаш келгенде өмір сүру қиын болды Кейін балалар білім алып, жұмыс істей бастады», - дейді (ДЭЭ-материалы, 2024).

Елде ішкі миграция қарқыны да жоғары болып, өңірдегі қазақтар тек қалалар ғана емес, сонымен қатар ел ішінде басқа аймақтарға да қоныс аударып отырды. Қандастар көші-қонының үдерісі жөнінде: «1999 жылы қазақ емес этностардың жоғары эмиграциясы (елден кетуі), қазақтардың табиғи өсуіне, этникалық репатрианттар ағыны есебінен қазақ халқының абсолютті өсуіне ықпал етті. Көптеген жылдар ішінде алғаш рет қазақтар өз елінде 53,8 % шекті белгіні еңсеріп, сан жағынан басым этносқа айналды. Ұлттық бірегейлікті, егемендік пен тәуелсіздікті сақтаудың кепілі ретінде қазақтар санын сақтау және көбейту мәселесі алты онжылдықта, яғни XX ғасырдың 60-жылдарының ортасынан бастап өзекті болды», - деп жазды демограф ғалым Ғ. Алиев (Алиев, 2023: 127–135). Ю.Н. Гужвенконың зерттеуі бойынша тәуелсіздіктен кейін қалаға ығысқан қазақтар негізінен Семей қаласына шоғырлана бастады, себебі бұл жерде өндіріс орындарында мемлекеттік тілді білетіндерді қажет етті деген мәлімет берілген. Зерттеуші 1989 ж. санақпен 1999 ж. санақты салыстыра отырып, ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін қазақтардың саны (45,9 % барлық қазақтар санынан) кемігенін, керісінше, титулды этностың мемлекеттік басқару саласында санының өскендігін (59,8 %), денсаулық сақтау саласында (55,9 %), білім саласында (49 %), қаржы қызметінде (41,7 %) артқанын, бірақ өнеркәсіп орындарында орыс халқының басым болғандығын айтады (Гужвенко, 2009b: 177). Иә, тәуелсіздіктің алғашқы жылдары ауыл халқының қаладан жұмыс іздеп қалаға ағылғанын жоққа шығара алмаймыз. Себебі, 1990 жылдардан басталған модернизациялық үдеріс, ауыл шаруашылығындағы экономикалық құлдырау қазақтардың қалаға көші-қонын көбейтті. Ауылды жерлерде жұмыссыздық көбейді. 1991 жылы ШҚО алыс шетелдерден 2164 этникалық қазақ келді. 2005 жылы 7381, 2007 ж. – 7346, 2009 ж. – 7245 қазақ негізінен қытай Халық республикасынан келді. Ең аз келген жылы 2015 жылы 54 қана қандас келді (Ушакова <https://inbusiness> 17.06.19). Осы кезеңдерде елге оралған қандастарды тілдік барьері, кириллица үлгісіндегі жазу, т.б. себептермен байланысты қиындығын ескеріп, оларды негізінен қазақтар басым ауылдарға орналастырды.

Қазақстанға 1991–2002 жылдары келгендерді Шығыс Қазақстанның шағын қалалары мен поселок типтес елді-мекендеріне 488 қандас орналастырылды, бұл елге оралған қандастардың 8,9 %-ын құрайды. Олар негізінен Зайсан, Шар, Аягөз, Шемонаиха қалалары және қалалық үлгідегі кенттер Молодежное, Белоусовкаға қоныстандырылды. (Уалтаева: 2005: 45). Сондай ақ, олар өңірдің басқа аймақтарында да, атап айтқанда Ұлан ауданында шамамен халықтың 23 %, Үржар ауданында – 16 %, Жарма ауданында – 14 %, Семей ауданында – 10 %, Көкпекті және Зайсан аудандарында қандастар отбасыларының 7 %-ы қоныстанды. Мәліметтерден байқағанымыздай, қандастар Шығыс Қазақстан аймағының біраз елді-мекендеріне аяқ тіреген. Бірақ Өскемен қаласында қандастар отбасыларының тек 5 %-ы ғана қоныстанған. Олар негізінен қазақтар басым елді-мекендер Ұлан, Үржар, Жарма, Көкпекті және Зайсан ауданы мен Семей қаласына қоныстануды қалады (Гужвенко, 2010: 260–271). Ю.Н. Гужвенко өзінің зерттеуінде Шығыс Қазақстандағы этникалық қазақтардың саны 2002 жылдың 1 қазанындағы ресми мәліметтер бойынша 1043 отбасы болғандығын жазса, А.С. Уалтаеваның мақаласында берілген мәліметі бойынша елге оралған қандастар 1068 отбасы яғни 5017 этникалық қазақ, делінеді, бұл сәйкессіздік зерттеушінің осы жылдың 1 қазанына емес, 2002 жылдың соңындағы санын көрсетумен байланысты болуы мүмкін», - деп пікір білдіреді Ю.Н. Гужвенко (Гужвенко, 2009: 137). Тарихи Отанына оралған қандастарды әрине көбіне өкіметтік басқару органдарының нұсқаулылығымен өздерінің келген жағының географиялық климаттық жағдайы мен өмір сүру салтына ұқсас жергілікті ортаға қоныстандыруға бағыттады. Ендігі бір жағынан мемлекеттің оларға бөлінген қаржысы, мысалы тұрғын үй сатып алуға берілетін қаржы тек ауылдар мен шағын қаладан баспана сатып алуға ғана жететіндіктен олардың көпшілігі ауылдар мен қала типтес поселоктарға орналастырылды.

Елге орала бастаған қандастардың Отанға көшіп келуін тиімді үйлестіру мақсатында 2008 жылы «Нұрлы көш» бағдарламасын көтеріп, 2008 жылы 2 желтоқсандағы № 1126. қаулысымен 2009–2011 жылдарға арналған «Нұрлы көш» бағдарламасын бекітеді (Нұрлы көш, 2010). Бағдарламаның мақсаты елдің экономикасын көтеруге ықпалдаса алатын, еңбекпен қамтамасыз ете алатын жерлерге қандастарды қоныстандыру, әлеуметтік қолдауды күшейту, т.б. Мұның бәрі әрине шет елдердегі отандастарды елге көшіріп, бос қалған ауылдарды жан мен малға, мектептерді балаға толтыру, ауыл шаруашылығын қайта өркендету еді. Аталған бағдарлама бойынша тұрғын үйлер, тұтас бір елді-мекендер, атап айтсақ «Шығыс» ауылы, т.б. құрылды. Шығыс Қазақстанға көбіне Қытай және Моңғолия елдерінен келген қандастар орналасты. Ауылдағы 463 үйдің 300-ге жуығын «Нұрлы көш» бағдарламасы бойынша (2009–2011) Қытай мен Моңғолиядан келген иммигранттардың отбасылары құрады (Поправко, 2014: 206–216). 2023 ж. 30 маусымда № 280 бұйрықпен «Халықтың көші-қон» заңына 11 баппен өзгеріс енгізіліп, «Ата жолы» картасының ережелері бекітілді. Онда шет елдерде тұратын этникалық қазақ өзінің тарихи Отанына келіп кәсіп ашу, бизнесін жүргізу үшін 10 жыл мерзімге, ҚР заңына сәйкес кәсіпкерлік қызметтермен айналысуына рұқсат береді (Об утверждении Правил предоставления карты «Ата жолы» для этнических казахов, проживающих за рубежом (Ata zholy, 2023).

2011–2015 жж. репатриация саласында иммигранттар ағынының айтарлықтай төмендеп, деректерде 2014 жылы елге тек 8 мың оралман келсе, келесі жылы бұл көрсеткіш 5 мың адамға дейін төмендеді. Мысалы, 2004–2008 жылдары жаңа қандастардың саны 439 мың адамды құрады, яғни осы бес жылдық кезеңде жыл сайын орта есеппен 90 мыңға жуық қандас қоныс аударды. Бұл кезеңде ШҚО 14420 қандастардың отбасы тұрды, оның 58 % жұмысқа жарамды, 28 % – оқушылар, 14 % зейнеткерлерді құрады (Репатрианты, 2014). Көші-қондағы мұндай айырмашылықтардың себептеріне келетін болсақ, 2011 жылдары мемлекет этникалық қазақтарды репатриациялау бағдарламасына өзгерістер енгізіп, қоныс аударушыларға берілетін квоталар мен түрлі ақшалай өтемақылар жүйесін азайтты. «Оралман» мәртебесін, ел азаматтығын алу ережелері де едәуір қатандатылып, төлқұжат алу үшін Қазақстанда кем дегенде бес жыл тұру керек. Маңызды жаңалық – қандастарды тек Үкімет белгілеген аймақтарда, яғни солтүстік

облыстарға қоныстандыру шарты болды. Бұл шаралардың барлығы қандастар санының азаюына әкелді, бұл құбылыс Қазақстанның барлық аймақтарына ортақ болды.

Мемлекеттің мұндай әрекеттері иммиграцияны жасанды шектеу еді. Кейін мемлекет өз ұстанымын өзгертіп, қандастардың келуін жеңілдететін жаңа толықтырулар енгізді. Сонымен, енді оларға қоныстану аймағын таңдау құқығы қайтарылды, азаматтық алу мерзімі бір жылға дейін қысқарды. Нәтижесінде 2016 жылы жаңа қоныс аударушылар саны күрт өсті: республикаға 34 мыңға жуық оралман келді (Султанмуратов, 2017). 2017 жылы аймаққа 1007 адам, 2018 жылы 459 адам қандастар келді. Жыл сайын аймаққа Қытай Халық Республикасынан келген қандастардың жалпы санының 80 %-ы келеді. Өскеменге жақын жерде қандастар үшін арнайы Шығыс кенті салынды. Олар мал шаруашылығы дамыған Ұржар, Тарбағатай, Зайсан аудандарына, Өскеменге қоныстандырылды (Ушакова, 2019). ШҚО жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасының деректері бойынша 1991 жылдан 2018 жылға дейін Шығыс Қазақстанға 18 027 оралман отбасынан 61 014 адам қоныс аударды. Оның 29173 ер адам және 30854 әйел адам болды (Ушакова, 2019).

ШҚО келген иммигранттардың санын 2015–2019 жж. аралығында қарайтын болсақ, жалпы облысқа 2015 жылы 708 адам келген, оның 306 Өскемен қаласына, 114 Семей қаласына, онан кейін Ұлан ауданымен Алтай ауданына қоныстанған. Бірақ олар 2016 жылы азайған (618), ал қалған жылдары көбейе түскен. Мәселен, 2017 ж. ШҚО – 811, 2018 ж. – 687., 2019 ж. – 628 адам. Келген адамдардың негізгі бөлігі сол әдеттегідей Өскемен қаласы мен Семейге көбірек орналасқан (Демографический ежегодник, 2020: 129).

Ал, 2019 жылдың 1 маусымында облысқа 58 адамнан тұратын 39 этникалық қазақ отбасы тарихи отанына келген. Оның 22 отбасынан 37 адам ҚХР, Моңғолиядан – 14 отбасыдан 18 адам, Өзбекстаннан – үш отбасы адам келген. 2019 ж. ШҚО бойынша 595 оралманды қайтару бойынша квота бекітілді. Көші-қон бөлімінің бас маманы Дана Қабдуллина 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап маусымға дейін 13 оралман келіп, тұрақты жұмысқа орналастырылды, - дейді О. Ушакова (Ушакова <https://inbusiness.kz> 17.06.19).

ҚР Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігі 2023 жыл алдыңғы жылдарға қарағанда қандастарды көбірек қабылданғанын мәлімдеді. Өңірлік квотаны 500-ден астам адамға ұлғайту туралы шешім қабылдануына байланысты 8652 қоныс аударушы келді. Бұл 2022 жылғы келушілермен салыстырғанда 566 адамға артық еді (Как кандасы влияют на настроения в Казахстане (Kak kandasy, 2023).

ҚР Үкіметі қандастар мен қоныс аударушыларды оңтайлы қоныстандыру мақсатында оларды солтүстік аймақтарға қоныстандыру жүйесін айқындап, бүгінде сол бойынша жүйелендірілуде. Осы себепті тарихи отанына көшіп, келген қазақтарды белгілі бір аймақтарға ғана қоныстандыра алады. Мәселен, 2023 жылға қоныстандыру жоспары бойынша Солтүстік Қазақстан облысына 138 адам, Абай облысына – 196, Шығыс Қазақстанға – 239 адам, Ақмолаға – 270, Павлодарға – 932 адамды орналастыру жоспарланған (Как кандасы влияют на настроения в Казахстане (Kak kandasy, 2023). 2024 жылға квотамен 9483 адам қабылданады, бұл 2023 ж. салыстырғанда 554 адамға артық. Соның ШҚО – 372, Абай облысына 255 адамға квота берілген (Қандастарды, 2024).

2024 жылдың 1 желтоқсандағы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметі бойынша қазақ еліне 1 млн. 144,9 мың этникалық қазақ оралған (Қалшабаева, Сейсенбаева, 2024: 126). Қорыта келгенде ШҚО этнодемографиялық үдерісі біркелкі болған жоқ, оған себеп, Шығыс Қазақстан облысына Семей облысының қосылуы. Бұл жағдай Шығыс Қазақстан облысындағы қазақтардың үлес салмағын біраз арттырса, екіншіден басқа ұлт өкілдерінің сыртқы көші-қонын жеделдетті. Сондай ақ, ішкі облысаралық, ауданаралық көші-қонның да жоғары болды. Мұнан басқа өңірдің халық санын көбейтуде қандастардың да үлесі бар екендігін және естен шығармауымыз керек.

Бейімделуіндегі қиындықтар мен оңтайландыру мәселелері

Шет елдердегі қазақтар тарихи Отанға оралғаннан бастап иммигранттар мен жергілікті тұрғындар арасындағы әлеуметтік, мәдени және білім беру саласындағы айырмашылықтар көбейді. Әсіресе алыс шет елдерден келген қандастардың қоғамға бейімделуі, қалаларда

әлеуметтенуі қиындау жүрді. Біріншіден, Шығыс Қазақстандағы орыс тілінің басымдығы, бұл жергілікті ортаға бейімделу мен өзара қарым-қатынаста қиындықтар туғызды. Қиындықтың бірі тіл кедергісі, мәселен, олар жазбаша қазақ тілін білмеді, олар үшін орыс тілі мүлдем бөтен шет тілі деп есептелді. Оның үстіне олардың этникалық менталитетінің де өз ерекшелігі болды. Сондықтан оларда «неге, мен қазақ бола тұра орыс тілінде сөйлеуім керек, неге мен ана тілімде жауап бере алмаймын» деген қоғамға ішкі қайшылық тұрды. Екіншіден, тілді жетік білмегендіктен өзінің құқығын дұрыс білмеуі, компьютерлік техникамен жұмыс істеу дағдыларының нашарлығы, жұмысқа орналасуда қиындық тудырды.

Е.В. Тарасова репатрианттарды жергілікті ортаға бейімдеумен әлеуметтендіруде мынадай өзекті проблемаларды ескеру қажеттігін айтады. Біріншіден, тілдік кедергі (барьер), әсіресе Қытайдан келген қандастарда айқын. Олар қазақ жазуын меңгермегендіктен Қазақстанда жоғары оқу орындарында оқуға мүмкіндікті шектеді, орыс тілін жақсы білмегендіктен жергілікті ортаға бейімделуін қиындатады. Екіншіден, еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттіліктің төмендігі және әлеуметтік ұтқырлықтың болмауы, жұмысқа орналасуға байланысты қиындықтар. Бұл тұрғыда оралмандардың жағдайы басқа ауыл халқының ұстанымдарына ұқсас болды. Үшіншіден қандастарға берілген жерлердің өзі қол жетімділігі қиын, ыңғайлы емес жерлерде және көбінесе тозуға ұшыраған аграрлық аудандарда болуы, - деп көрсетеді (Тарасова, 2002: 85). Осындай қарама-қайшылық қандастардың жергілікті ортаға бейімделуін қиындатты. Сондықтан да бастапқыда келгендердің кейбірі қайта көшіп кеткендер де болды. Мұсабаев өз зерттеуінде Моңғолиядан көп балалы отбасылар келгенін, оларға әлеуметтік жәрдем-төлемдер берілгенімен, кедейлік шегінде болып, еңбекке жарамды отбасы мүшелерінің жалпы санының 90 %-ы жұмыссыздар болған. Бұл жағдайдың негізгі себептері қандастардың өз құқықтарын білмеуі, жергілікті атқарушы органдар өкілдерінің немқұрайлылығы, бюрократиялық кедергілердің болуы мүмкіндігі жөнінде нашар хабардар болуынан да деп көрсетеді (Мусабаев, 2006: 42).

Шығыс Қазақстан аймағындағы облыстық, аудандық, жергілікті әкімшілік ұжымы қандастарға барынша жан-жақты көмек көрсетіп, қолдау білдірді. А. Жанбосинова, М. Карибаевтың зерттеулері бойынша 2009–2014 «Семей қаласындағы қандастарды бейімдеу және әлеуметтік интеграциялау орталығы» жұмыс істеді. Орталықтың есептік құжаттарына сәйкес 22920 қандастарға 24057 консультациялық және бейімдеу қызметтері тартылды. Орталықтың қызметі аясында 5586 қандастарға 6397 рет кеңес берілді. Сонымен қатар олардың 101 адамы жұмысқа орналастырылса, 196 адамы ҚР азаматтығын, 1037 адам әлеуметтік көмек, 103 адамға жер телімдерін, 929 адам тұрақты тұру мәртебесін, 537 адам қандас куәлігін алды. Мұнан басқа 578 адам әлеуметтік төлем алса, жобаларды дайындағаны үшін 15 адамға көмек беріліп, 282 адамның тұрғын үй мәселелерін шешкен. Қандастардың бейімделуін тиімді шешу мақсатында қазақ, орыс тілдері курстары, компьютерлік сауаттылық, Зайсан, Үржар аудандарында және Шығыс ауылында 2000 оралманға арналған тренингтік топтар құрылды. Осындай шаралардың нәтижесінде аймақтағы қандастардың 90 %-дан астамы коммуникативтік дағдылар мен құжаттарды толтыру техникасын игерді. Орталық қызметкерлері 293 қандастар үшін кәсіпкерліктің негізі аясында 9 білім беру семинарын өткізді. Білім беру курстары Шығыс Қазақстан облысының оралмандар көп қоныстанған аудандарында, мысалы, Үржар, Зайсан, Тарбағатай, Ұлан аудандарында, сондай-ақ Семей, Курчатов қалаларында ашылды. Ауылдық жерлердегі мектептер курстық дайындықтың орталық буынына айналды, білім беру өкілдері өте маңызды рөл атқарды (Жанбосинова, Карибаев 2019: 139–141).

ШҚО ауылындағы 463 үйдің 300-ге жуығын (2009–2011 жж.) «Нұрлы көш» бағдарламасы бойынша Қытай мен Моңғолиядан келген иммигранттардың отбасылары құрады. «Жұмыспен қамту – 2020» бағдарламасы бойынша шағын ауылдардан көшіп келгендерге де баспана бөлінді (Поправко, 2014: 206–216).

Көші-қон департаменттерінің мәліметінше, квотаға құжаттар тапсырған барлық қандастардың 100 % мемлекеттен алғашқы әлеуметтік көмектерін алды. Ол бойынша отбасы мүшелерінің санына байланысты әр адамға 35 АЕК (88375 теңге) мөлшерінде, көшіп келу

шығынына және 12 ай ішінде тұрғын үйді жалға алғаны үшін қаражат бөлініп, қамтамасыз етілді. Мұнан басқа ШҚО бойынша Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қорының филиалдары да оларды қаржыландыруды ұмытпады. Қандастар нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы «Еңбек» бойынша да өтінім берді (Ушакова, 2019).

Келген қандастарды әлеуметтік жағынан қолдаумен қатар, олардың өз кәсіптерін ашып, не ауыл шаруашылығымен айналысуына барлық жағдай жасалды. Мәселен, Шығыс Қазақстан бойынша Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қорының қолдауымен «Еңбек» бағдарламасымен нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасын іске асыру жағдайында көптеген елге оралғандар мал шаруашылығымен айналысуға мүмкіндік алды. Қазақстанда 2020 ж. іске қосылған жол картасы дарынды қолөнершілерге өз бизнесін ашуға мүмкіндік берді. Шығыс Қазақстанда этникалық оралмандар былғарыдан жасалған бұйымдар – аяқ киім, белбеулер, аксессуарлар, киіз және киіз, ағаш – киім, ойыншықтар, зергерлік бұйымдар, тұрмыстық бұйымдар және т.б. жасай бастады. (Қайсар, Құрманғазина: Кандасы (Алмас, Құрманғазина, 2023)

Қандастардың тез бейімделуіне түрлі орталықтар жұмыстар атқарды. Шығыс Қазақстанда ұйымдастырылған курстар қандастарды қазақстандық қоғамға тез бейімдеуге және ықпалдастыруға бағытталған. Курстар бейімделу білімдерінің жиынтығын игеруге, атап айтқанда жиі қолданылатын бланкілерді толтыруға дағдыларын қалыптастыру. Олар үшін ең маңыздысы жергілікті халықтармен сіңісу, менталитетін түсіну және оған стратегиялық бейімделу маңызды болды.

Қорытынды

Жалпы алғанда, 1990 жылдары халықтың этнодемографиялық құрылымының сипаты, 1997 жылы қалалардың этникалық құрамының өзгеруімен Семей және Шығыс Қазақстан облыстарының біріктірілу нәтижесінде, орыс тілді халықтың эмиграциясымен, ауыл-қала бағыты бойынша ауыл халқының қалаға көші-қонының өсуімен сипатталады. Бұл әрине Шығыс Қазақстан өңірінен орыс тілді халықтардың көшіп кетуімен, қандастардың келуімен сипатталады. Ал, 2000 жылдан бастап Шығыс Қазақстан облысына 50 мыңға жуық қандас-шетелде тұратын этникалық қазақтар көшіп келді. Олардың көпшілігі Моңғолия мен Қытайдан келген қазақтар. Олардың көпшілігі Үржар, Ұлан, Зайсан және Тарбағатай аудандарына, сондай-ақ облыс орталығы-Өскеменге қоныс аударды. Мұнда сонымен қатар көптеген қоныс аударушылар отбасылары тұратын мемлекеттік қоныс аудару бағдарламасы аясында типтік қалашық салынды. Көптеген қандастар жаңа жерде өмір сүруге дағдыланған, мұнда бизнесті бастап, жұмысқа орналасып, отбасылар құрды. 2011–2016 жж. дейінгі қандастардың көші-қоны елдегі кейбір қабылданған құжаттарға байланысты бәсеңдегенмен, бірақ қандастардың елге деген сағынышы басылмады. Қабылданған заңнамалық актілердің мәселен, азаматтық алу, қалаған жеріне қоныстана алмау, ар жақтан сотталмағандығы туралы қағаздар әкелу, т.с.с. пункттерді алып тастағаннан кейін 2016 жылы қоныс аударушылар саны күрт өсті. Енді елге келіп жатқан қандастар қонысын өздерінің қалаған жеріне таңдай алатын болды. Міне, осы жағдайлар олардың квотамен де онсыз да ата мекенге оралуына жол ашты.

Жалпы қорыта келгенде Үкіметтің бағдарламалық құжаттары, оның ішінде ҚР-ның этникалық қазақтарды тарихи отанына қайтару туралы заңнамалық актілер мен тұжырымдамалары қандастардың қазақстандық қоғамға қарқынды ықпалдасуына әсер етті. Шығыс Қазақстанда қандастардың елге тезірек интеграциялануын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік тіл – қазақ тілі мен ұлтаралық қарым-қатынас тілі – орыс тілін оқыту үшін арнайы курстарды ұйымдастыру қажет. Сонымен қандастардың Шығыс Қазақстанға қоныстануы өңірдің демографиялық өсімін арттырумен қатар, кезінде славян тілдес халықтардың көптігімен сипатталатын өңірде қазақтардың басым болуына әкелді.

Әдебиеттер тізімі

- Абенова, т.б., 2020 — *Абенова Г.А., Ибраимова М.С., Мукатаева З.К.* Демографические процессы в Восточном Казахстане (1985–1995 гг.) // The Scientific Heritage, 2020. № 45. С. 28–31.
- Алиев, 2023 — *Алиев Ф.Д.* Этнодемографиялық тепе-теңдікті қамтамасыз ету – XX ғасырдың 90-шы жылдарының басындағы Қазақстанның мемлекеттілігін қамтамасыз етудегі маңызды тренд // Этнодемографические процессы в Казахстане и сопредельных территориях: материалы XXII Международной научно-практической конференции (25–26 сентября 2023 г.). Усть-Каменогорск, 2023. 498 с.
- Алмас, Құрманғазина, 2023 — *Алмас Қайсар, Құрманғазина Н.* Кандасы не просят милостыню от государства, они пытаются трудиться и найти работу... // URL: <https://vlast.kz/obsshestvo/56122-kandasy-ne-prosat-milostynu-ot-gosudarstva-oni-pytautsa-truditsa-i-najti-rabotu-sdelat-svoj-vklad-v-stranu.html> (дата обращения: 01.08.2023).
- Амантаева, Жаркынбекова, 2013 — *Амантаева А.Г., Жаркынбекова Ш.К.* Репрезентация понятия «оралман» в языковом сознании репатриантов Казахстана // VIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование – 2013». Астана, 2013.
- Амитов, 2010 — *Амитов С.А.* Социальная адаптация этнических репатриантов в современном казахстанском обществе (социологический анализ): автореф. дис. ... канд. соц. наук. Алматы, 2010. 25 с.
- Аубакирова, 2003 — *Аубакирова Ж.С.* Опыт демографического районирования Казахстана // Этнодемографические процессы в Казахстане и сопредельных территориях: материалы V международной научно-практической конференции. Усть-Каменогорск, 2003. С. 55–59.
- Гужвенко, 2009 — *Гужвенко Ю.Н.* Восточный Казахстан: Этносоциальные отношения в 1990-е – начале 2000-х годов. М.: Восточная литература РАН, 2009. 199 с.
- Гужвенко, 2010 — *Гужвенко Ю.Н.* (Цыряпкина). Этносоциальное развитие Восточного Казахстана в 1990-е гг. // Этносоциальное развитие, 2010. С. 260–271.
- Далалық экспедиция, 2024 — *Далалық этнографиялық экспедиция материалдары.* Адраш Моңғолхан, Моңғолия, Баян-Өлгей ауданында 1943 ж. туылған. Мекен-жайы: Шығыс Қазақстан облысы, 2024.
- Демографический, 2020 — *Демографический* ежегодник Восточно-Казахстанской области 2015–2019. Статистический сборник. Оскемен, 2020. 157 с.
- ДЭЭ-материалдары, 2024 — Қаңке Қатиолла жасы 71-де, Қытайдың Алтайында туылған. Мекен-жайы: Абай облысы, Жарма ауданы, 2024.
- Жанбосинова, Карибаев, 2019 — *Жанбосинова А., Карибаев М.* Вопросы адаптации репатриантов в проекте ПРООН на примере Восточного Казахстана // Отан тарихы, 2019. № 3 (18).
- Итоги, 1991 — Итоги Всесоюзной переписи населения 1989 г. по Казахской ССР. Алма-Ата, 1991. С. 58–81.
- Калыш, Касымова, 2014 — *Калыш А., Касымова Д.* Поле и смыслы социокультурной интеграции этнических репатриантов. Алматы: Қазақ университеті, 2014. 242 с.
- Калыш, Касымова, 2015 — *Калыш А., Касымова Д.* Репатрианты Казахстана: Казахстан в системе транснациональной миграции в условиях глобализации: учебное пособие. Алматы: Қазақ университеті, 2015. 364 с.
- Карибаев, 2021 — *Карибаев М.С.* Шығыс Қазақстандағы этникалық репатрианттар: күнделікті тарихы. Оскемен, 2021. 214 б. (PhD диссертация).
- Краткие итоги, 1999 — *Краткие итоги* переписи населения 1999 г. в Республике Казахстан. Алматы, 1999. 103 с.
- Қалшабаева, 2012 — *Қалшабаева Б.К.* «Қазақ диаспорасы және репатриация: этномәдени мұраларын зерттеу және тарихи Отанға бейімделу» атты ғылыми жоба есептері. Алматы, 2012.
- Қалшабаева, Сейсенбаева, 2024 — *Қалшабаева Б., Сейсенбаева А.* Қазақстан Республикасының этносаясатындағы қазақ диаспорасы және репатрианттар (Жетісу аймағы материалдары бойынша тарихи-этнографиялық зерттеу). Алматы: Қазақ университеті, 2024. 250 б.
- Қандастарды, 2024 — *Қандастарды* қабылдаудың 2024 жылға арналған өңірлік квотасы бекітілді. // URL: <https://sputnik.kz/20240104/qandastardyqabyldaudyn-2024-zhylyga-arnalghan-onirlik-kvotasy-bekitildi-41374523.html> (дата обращения: 04.01.2024).
- ҚР Заңы, 1998 — *Қазақстан Республикасының* 1997 жылғы «Халықтың көші-қоны туралы» заңы. Алматы, 1998. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000204/_history.
- ҚР Заңы, 2011 — *Қазақстан Республикасының* 2011 жылғы 22 шілдедегі «Халықтың көші-қоны туралы» № 477-IV заңы. Астана, 2011. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z11000004777>
- Мусабаев, 2006 — *Мусабаев А.* Проблема репатриантов и их влияние на этническую структуру населения Казахстана // Саясат. Политика: информационно-аналитический журнал. С. 40–44.
- Нұрлы көш, 2010 — «Нұрлы көш» бағдарламасы, 2010. // URL: https://zakon.uchet.kz/kaz/history/P080001126_/03.07.2010.
- Нұрымбетова, 2010 — *Нұрымбетова К.Қ.* Тәуелсіз Қазақстандағы репатриация мәселелері мен болашағы: тарихи талдау. Автореф. дис. ... канд. ист. ғыл. Алматы, 2010. 132 б.

О миграции, 2002 — *О миграции населения Восточно-Казахстанской области*. Статистический пресс-бюллетень. Усть-Каменогорск, 2002. № 2.

Поправко, 2014 — *Поправко И.Г.* Чужие среди своих: репатрианты, аутентичность и повседневные границы в Восточном Казахстане // Известия Иркутского государственного университета. Серия «Политология. Религиоведение», 2014. Т. 10. С. 206–216.

Репатрианты, 2014 — *Репатрианты* вправе выбирать любой регион для проживания в Казахстане. // URL: <https://oskemen.info/14636-repatrianty-vprave-vybirat-lyuboy-region-dlya-prozhivaniya-v-kazahstane.html> (дата обращения: 26.09.2014).

Садовская, 2001 — *Садовская Е.Ю.* Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы. Алматы: Ғылым, 2001. 260 с.

Садырова, Амитов, 2014 — *Садырова М.С., Амитов С.А.* Миграционные процессы в Казахстане и социальная адаптация оралманов: социологический анализ. Алматы: Palmarium Academic Publishing, 2014. 185 с.

Сванберг, 2005 — *Сванберг И.* Казахи Китая. Казахские беженцы в Турции. Алматы: Санат, 2005. С. 222–237.

Сейсенбаева, 2014 — *Сейсенбаева А.* Жетісу аумағындағы репатрианттар: этномәдени және миграциялық үдерістер. Автореф. дис. ... докт. PhD. Алматы, 2014. 151 б.

Султанмуратов, 2017 — *Султанмуратов Н.* Политика репатриации: большая дилемма для Казахстана? // Центральная Азия, 2017. № 4(110).

Сүлейменова, 2009 — *Сүлейменова Қ.Қ.* Алматы агломерациясы: этнодемографиялық және миграциялық даму ерекшеліктері мен динамикасы (1991–2007 жж.). Автореф. дис. ... канд. ист. ғыл. Алматы, 2009. 120 б.

Тарасова, 2002 — *Тарасова Е.В.* Проблемы миграции в Восточном Казахстане // Бюллетень сети этнологического мониторинга и раннего предупреждения конфликтов, 2002. С. 45, 84–86.

Уалтаева, 2005 — *Уалтаева А.С.* Численность оралманов в малых городах и поселках городского типа Восточно-Казахстанской области (1991–2002 годы) // Казахстан-спектр: научный журнал, 2005. № 2. С. 45–50.

Ушакова, 2019 — *Ушакова О.* Как нашли себя репатрианты // URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/kak-nashli-sebya-repatrianty> (дата обращения: 17.06.2019).

Шүршітбай, 2010 — *Шүршітбай Б.* Қазақ баспасөзіндегі оралмандар мәселесі: тарихи талдау (1991–2009 жж.). Автореф. дис. ... канд. ист. ғыл. Астана, 2010. 139 б.

Bargus, Werner, 2010 — *Bargus H., Werner C.* The Kazakhs of Western Mongolia: Transnational Migration from 1990–2008 // Asian Ethnicity, 2010. Vol. 11, No. 2. Pp. 209–228.

Benson, Svanberg, 1998 — *Benson L., Svanberg I.* China's Last Nomads: The History and Culture of China's Kazaks. Armonk-London: M.E. Sharpe, 1998. 251 p.

Bhavna, 2010 — *Dave Bhavna.* Politics of Modern Central Asia: The Changing Geopolitical Context. USA: Routledge, 2010. 400 p.

Fince, 2014 — *Fince P.* Historical Homelands and Transnational Ties: the Case of the Mongolian Kazaks // Zeitschrift für Ethnologie, 2014. Vol. 138. Pp. 175–194.

Fince, Sancak, 2005 — *Fince P., Sancak M.* Migration and Risk Taking: A Case Study from Kazakhstan // Migration and Economy. Global and Local Dynamics, 2005. 161 p.

Isik, Kuscü, 2012 — *Isik O., Kuscü I.* Constructing the Homeland: Kazakhstan's Discourse and Policies Surrounding Its Ethnic Return-Migration Policy // Central Asian Survey, 2012. Vol. 31, No. 1. Pp. 31–44.

Kalshabayeva, 2024 — *Kalshabayeva B.* Kazakh Repatriates (kandas) from China: Kazakhstan Ethnopolitics of and Migration Issues. Processes of Adaptation of Kazakhs (kandas) in the Historical Motherland // The Implications of Ethnic Politics in Post-Socialist States for China, 2024. Pp. 53–73.

Rebhun, 2009 — *Rebhun U.* Immigration, Ethnicity, and Housing – Success Hierarchies in Israel // Research in Social Stratification and Mobility, 2009. Pp. 219–243.

References

Abenova, et. al, 2020 — *Abenova G.A., Ibraemova M.S., Mukataeva Z.K.* Demograficheskie processy v Vostochnom Kazakhstane (1985–1995 gg.) [Demographic processes in East Kazakhstan (1985–1995)]. The Scientific Heritage, 2020. No. 45. Pp. 28–31. (In Russ.).

Aliyev, 2023 — *Aliyev G.D.* Etnodemografiyalıq tepe-teńdiktı qamıamasız etu – XX ǵasyrdıń 90-shy zhyldarynyń basyndaǵy Qazaqstanınyń memlekettılıgín qamıamasız etudegi mańyzdy trend [Ensuring ethnodemographic balance – an important trend in ensuring Kazakhstan's statehood in the early 1990s]. Etnodemograficheskie protsessy v Kazakhstane i sopredel'nykh territoriiakh: XXII Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia (25–26 sentiabria 2023 g.). Ust-Kamenogorsk, 2023. 498 p. (In Kaz.).

Almas, Kurmangazinova, 2023 — *Almas K., Kurmangazinova N.* Kandası ne prosiat milostyniu ot gosudarstva, oni pytautsia trudit'sia i naiti rabotu, sdelat' svoi vklad v stranu [Repatriates do not beg from the state; they strive to work and contribute], 2023. (In Kaz.).

Amantaeva, Zharkynbekova — *Amantaeva A.G., Zharkynbekova Sh.K.* Reprezentaciya ponyatiya “oralman” v yazykovom soznanii repatriantov Kazakhstana [Representation of the concept of “oralman” in the linguistic consciousness of repatriates of Kazakhstan]. VIII Mezhdunarodnaia nauchnaia konferentsiia studentov i molodykh uchenykh “Nauka i obrazovanie – 2013”. Astana, 2013. (In Russ.).

- Amitov, 2010 — *Amitov S.A.* Sotsial'naiia adaptatsiia etnicheskikh repatriantov v sovremenno kazakhstanskoy obshchestve (sotsiologicheskii analiz) [Social adaptation of ethnic repatriates in modern Kazakhstani society (sociological analysis)]. Avtoreferat dis. kand. sotsiol. nauk. Almaty, 2010. 25 p. (In Russ.).
- Ata zholy, 2023 — “Ata zholy” dlya etnicheskikh kazakhov, prozhivayushchikh za rubezhom [“Ata zholy” for ethnic Kazakhs living abroad]. // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032983> (accessed 30.06.2023). (In Kaz.).
- Aubakirova, 2003 — *Aubakirova Zh.S.* Opyt demograficheskogo raionirovaniia Kazakhstana [Experience of demographic zoning of Kazakhstan]. Etnodemograficheskie protsessy v Kazakhstane i sopredel'nykh territoriiakh: materialy V Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii (20–21 oktiabria 2003 g.). Ust-Kamenogorsk, 2003. Pp. 55–59. (In Russ.).
- Bargus, Werner — *Bargus H., Werner C.* The Kazakhs of Western Mongolia: Transnational Migration from 1990–2008. *Asian Ethnicity*, 2010. Vol. 11. No. 2. Pp. 209–228.
- Benson, Svanberg, 1998 — *Benson L., Svanberg I.* China's Last Nomads: The History and Culture of China's Kazaks. Armonk–London: M.E. Sharpe, 1998. 251 p.
- Bhavna, 2010 — *Bhavna D.* Politics of Modern Central Asia: The Changing Geopolitical Context. USA: Routledge, 2010. 400 p.
- Dalalyk etnografiyalyk ekspeditsiya, 1943 — *Dalalyk etnografiyalyk ekspeditsiya materialdary*, 2024 (2024-DEEM) [Field Ethnographic Expedition Materials, 2024]. Interview with Adrash Mongolkhan (born 1943, Bayan-Ölgiy, Mongolia). East Kazakhstan region, 1943. (In Kaz.).
- DEEM, 2024 — *DEEM Qanke Qatiolla, zhasy 71-de, Qytaidy Altayynda tuylgan, meken-zhayy: Abay oblysy, Zharma audany* [Qanke Qatiolla, 71 y.o., born in Altai, China. Residence: Abai region, Zharma district]. (In Kaz.).
- Demograficheskii ezhegodnik, 2020 — *Demograficheskii ezhegodnik Vostochno-Kazakhstanskoi oblasti 2015–2019* [Demographic Yearbook of East Kazakhstan Region 2015–2019]. Statisticheskii sbornik. Öskemen, 2020. 157 p. (In Russ.).
- Fince, 2013 — *Fince P.* Historical Homelands and Transnational Ties: The Case of the Mongolian Kazaks. *Zeitschrift für Ethnologie*, 2013. Vol. 138. Pp. 175–194.
- Fince, Sancak, 2005 — *Fince P., Sancak M.* Migration and Risk Taking: A Case Study from Kazakhstan. *Migration and Economy. Global and Local Dynamics*, 2005. 161 p.
- Guzhvenko — *Guzhvenko Yu.N.* Etnosotsial'noe razvitiye Vostochnogo Kazakhstana v 1990-e gg. [Ethnosocial development of Eastern Kazakhstan in the 1990s]. *Vostochnyi Kazakhstan*, 2010. Pp. 260–271. (In Russ.).
- Guzhvenko, 2009 — *Guzhvenko Yu.N.* Vostochnyi Kazakhstan: Etnosotsial'nye otnosheniia v 1990-e – nachale 2000-kh godov [Eastern Kazakhstan: Ethnosocial relations in the 1990s – early 2000s]. M.: Vostochnaya literatura, RAN, 2009. 199 p. (In Russ.).
- Isik, Kuscü, 2012 — *Isik O., Kuscü I.* Constructing the homeland: Kazakhstan's discourse and policies surrounding its ethnic return-migration policy. *Central Asian Survey*, 2012. Vol. 31. No. 1. Pp. 31–44.
- Itogi Vsesoiuznoi perepisi, 1991 — *Itogi Vsesoiuznoi perepisi naseleniia 1989 g. po Kazakhskoi SSR* [Results of the 1989 All-Union population census in the Kazakh SSR]. Alma-Ata, 1991. Pp. 58–81. (In Russ.).
- Kak kandasy, 2023 — *Kak kandasy vliyaiut na nastroyeniia v Kazakhstane* [How repatriates affect public sentiment in Kazakhstan]. // URL: <https://tobolinfo.kz/kak-kandasy> (accessed 12.01.2023). (In Kaz.).
- Kalshabaeva, 2012 — *Kalshabaeva B.K.* Qazaq diasporasy jáne repatriasiya: etnomádemi muralaryn zertteý jáne tarıhı Otangá berimdelý [Kazakh diaspora and repatriation: study of ethno-cultural heritage and adaptation]. Scientific project, 2012–2014. No. 1147. (In Kaz.).
- Kalshabaeva, 2024 — *Kalshabayeva B.* Kazakh Repatriates (kandas) from China: Kazakhstan Ethnopolitics and Migration Issues. The Implications of Ethnic Politics in Post-Socialist States for China, 2024.
- Kalshabaeva, Seisenbaeva, 2024 — *Kalshabaeva B., Seisenbaeva A.* Qazaqstan respýblıkasynyń etnosaiasatyndaǵy qazaq diasporasy jáne repatrianttar [Kazakh diaspora and repatriates in the ethnopolitics of the Republic of Kazakhstan], 2024. (In Kaz.).
- Kalysh, Kasymova, 2014 — *Kalysh A., Kasymova D.* Pole i smysly sotsiokul'turnoi integratsii etnicheskikh repatriantov [Field and meanings of sociocultural integration of ethnic repatriates]. Almaty: Kazakh University, 2014. 242 p. (In Russ.).
- Kalysh, Kasymova, 2015 — *Kalysh A., Kasymova D.* Repatrianty Kazakhstana: Kazakhstan v sisteme transnatsional'noi migratsii v usloviakh globalizatsii [Repatriates of Kazakhstan: Kazakhstan in the system of transnational migration]. Almaty: Kazakh University, 2015. 364 p. (In Russ.).
- Karibaev — *Karibaev M.S.* Shygys Qazaqstandaǵy etnikalyq repatrianttar: kúndelikti tarikhy [Ethnic Repatriates in East Kazakhstan: Everyday History]. Doctoral diss. Öskemen, 2021. 214 p. (In Kaz.).
- Kazakhstan Respublikasynyn, 1998 — *Kazakhstan Respublikasynyn* “Halyqtyn koshi-kony turaly” zańy [Law of the Republic of Kazakhstan “On population migration”]. Almaty, 1998. // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000204> (accessed 2024). (In Kaz.).
- Kazakhstan Respublikasynyn, 2011 — *Kazakhstan Respublikasynyn* “Halyqtyn koshi-qony turaly” zańy [Law of the Republic of Kazakhstan “On population migration”]. Astana, 2011. No. 477-IV. // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z11000004777> (accessed 2024). (In Kaz.).
- Kratkie itogi perepisi, 1999 — *Kratkie itogi perepisi naseleniia 1999 g. v Respublike Kazakhstan* [Summary of the 1999 population census in the Republic of Kazakhstan]. Almaty, 1999. 103 p. (In Russ.).

- Musabaev, 2006 — *Musabaev A.* Problema repatriantov i ikh vliianie na etnicheskuiu strukturu naseleniia Kazakhstana [The problem of repatriates and their influence on Kazakhstan's ethnic structure]. Saiasat. Politika, 2006. Pp. 40–44. (In Russ.).
- Nurly Kosh, 2010 — “*Nurly Kosh*” baǵdarlamasy [“Nurly Kosh” program], 2010. // URL: https://zakon.uchet.kz/kaz/history/P080001126_/03.07.2010 (accessed 2024). (In Kaz.).
- Nurymbetova, 2010 — *Nurymbetova K.Q.* Táýelsiz Qazaqstandaǵy repatriasia máseleleri men bolashaǵy: tarihi taldaý [Problems and prospects of repatriation in independent Kazakhstan], 2010. (In Kaz.).
- O migratsii naseleniia, 2002 — *O migratsii naseleniia* Vostochno-Kazakhstanskoi oblasti [On migration of the population of East Kazakhstan region]. Statisticheskii pressbiulleten', Ust-Kamenogorsk, 2002. No. 2. (In Russ.).
- Popravko, 2014 — *Popravko I.G.* Chuzhie sredi svoikh: repatrianty, autentichnost' i povsednevnye granitsy v Vostochnom Kazakhstane [Strangers among their own: repatriates, authenticity, and everyday boundaries in East Kazakhstan]. Izvestiia IGU. Seriiia “Politologiya. Religovedenie”, 2014. No. 10. Pp. 206–216. (In Russ.).
- Qandastardy qabyldaudyń, 2024 — *Qandastardy qabyldaudyń* 2024 zhylǵa amalǵan óhirlik kvotasy bekitildi [Approved regional quota for reception of kandas in 2024]. // URL: <https://sputnik.kz/20240104/qandastardy-qabyldaudyn-2024-zhylga-amalgan-onirlik-kvotasy-bekitildi-41374523.html> (accessed 04.01.2024). (In Kaz.).
- Rebhun, 2009 — *Rebhun U.* Immigration, Ethnicity, and Housing – Success Hierarchies in Israel. Research in Social Stratification and Mobility, 2009. Pp. 219–243.
- Repatrianty vprave vybirat', 2014 — *Repatrianty vprave vybirat'* liuboi region dlia prozhivaniia v Kazakhstane [Repatriates have the right to choose any region for residence]. // URL: <https://oskemen.info/14636-repatrianty-vprave-vybirat-lyuboy-region-dlya-prozhivaniya-v-kazahstane.html> (accessed 26.09.2014). (In Russ.).
- Sadovskaia, 2001 — *Sadovskaia E.I.* Migratsiia v Kazakhstane na rubezhe XXI veka [Migration in Kazakhstan at the turn of the 21st century]. Almaty: Ėgylm, 2001. 260 p. (In Russ.).
- Sadyrova, Amitov, 2014 — *Sadyrova M.S., Amitov S.A.* Migratsionnye protsessy v Kazakhstane i sotsial'naia adaptatsiia oralmanov [Migration processes and social adaptation of repatriates in Kazakhstan]. Almaty: Palmarium Academic Publishing, 2014. 185 p. (In Russ.).
- Seisenbaeva, 2014 — *Seisenbaeva A.* Jetisú aumaǵyndaǵy repatrianttár: etnomädeni jáne migratsiialyq úderister [Repatriates in the Zhetysu region: ethnocultural and migration processes]. PhD diss. Almaty, 2014. 151 p. (In Kaz.).
- Shurshitbai, 2010 — *Shurshitbai B.* Qazaq baspasózindegi oralmandar mäslesi: tarikhy taldau (1991–2009 zh.zh.) [The issue of repatriates in Kazakh press: historical analysis]. Cand. Sci. diss. Astana, 2010. 139 p. (In Kaz.).
- Suleimenova, 2009 — *Suleimenova Q.Q.* Almaty aglomeratsiiasy: etnodemografiialyq jáne migratsiialyq damu erekshelekteri men dinamikasy (1991–2007 zhzh.) [Almaty agglomeration: ethnodemographic and migration dynamics]. Cand. Sci. diss. Almaty, 2009. 120 p. (In Kaz.).
- Sultanmuratov, 2017 — *Sultanmuratov N.* Politika repatriatsii: Bol'shaia dilemma dlia Kazakhstana? [Repatriation policy: A big dilemma for Kazakhstan?]. Tsentral'naia Aziia, 2017. No. 4(110). (In Russ.).
- Svanberg, 2005 — *Svanberg I.* Kazakhs of China. Kazakh refugees in Turkey. Almaty: Sanat Publ., 2005. Pp. 222–237. (In Russ.).
- Tarasova, 2002 — *Tarasova E.V.* Problemy migratsii v Vostochnom Kazakhstane [Migration issues in Eastern Kazakhstan]. Biulleten' seti etnologicheskogo monitoringa, 2002. Pp. 45, 84–86. (In Russ.).
- Ualtaeva, 2005 — *Ualtaeva A.S.* Chislennost' oralmanov v malykh gorodakh i poselkakh gorodskogo tipa VKO (1991–2002 gody) [Number of repatriates in small towns of East Kazakhstan region]. Kazakhstan-Spektr, 2005. No. 2. Pp. 45–50. (In Russ.).
- Ushakova, 2019 — *Ushakova O.* Kak nashli sebia repatrianty? [How did the repatriates find themselves?]. URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/kak-nashli-sebya-repatrianty> (accessed 17.06.2019). (In Russ.).
- Zhanbosinova, Karibaev, 2019 — *Zhanbosinova A., Karibaev M.* Voprosy adaptatsii repatriantov v proekte PROON na primere Vostochnogo Kazakhstana [Issues of adaptation of repatriates in the UNDP project using the example of East Kazakhstan]. Otan tarikhy, 2019. No. 3(18). (In Russ.).

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Буланов Е.О.	
ИЛИЯС ЖАНСҮГІРОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ 1916 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	633
Каримов Қ.С., Гокче М., Тұрсұн Х.М.	
ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ИДЕНТИФИКАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	650

ТАРИХ

Абдимомынов Н.Т., Сауырқан Е.	
ВЕНЕЦИЯ, ГЕНУЯ ЖӘНЕ АЛТЫН ОРДА: XIII–XIV ҒҒ. СОЛТҮСТІК ҚАРА ТЕҢІЗДЕГІ ТРАНСКОНТИНЕНТАЛДЫҚ САУДА-САТТЫҚТЫҢ ДАМУЫ.....	662
Абуов Н.А., Ильясова Г.С., Уалиева С.К.	
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ШАҒЫН ҚАЛАЛАРЫ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ТАЛДАУЫ.....	679
Абылов Т.Т., Муталиев М.Қ., Қазмұханов Р.М.	
АЛТЫН ОРДА МЕН МӘМЛҮК МЕМЛЕКЕТІ АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ ДІННІҢ РӨЛІ.....	696
Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И.	
XIX–XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН ЗЕРТТЕУДЕ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ ДЕРЕК РЕТІНДЕ (ҚР ОМА ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....	709
Болатхан Ә.	
ЗАҢДЫЛЫҚ – ИДЕОЛОГИЯ, ШЕТТЕТУ – ТӘЖІРИБЕ: КҮШТЕП ҚОНЫС АУДАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ «ЖАЗАЛАНҒАН ХАЛЫҚТАР» (1948–1953).....	727
Доскараева А.А., Мұхатова О.Х.	
XVII ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ – XVIII ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ-БҰХАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ (САЯСИ АСПЕКТ).....	743
Дьякова Е.В.	
НЕМІС ОККУПАЦИЯСЫНДАҒЫ ҮГІТ-НАСИХАТ ЖҰМЫСТАРЫ: ХАРЬКОВТАҒЫ «ЖАҢА УКРАИНА» ГАЗЕТІНІҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ РӨЛІ (1941–1943).....	760
Исмагулов Ұ.Ш., Конбай Е.	
1920-ЖЫЛДАРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ПАНАСЫЗ БАЛАЛАР МӘСЕЛЕСІ (АҚТӨБЕ АРХИВІ ДЕРЕКТЕРІ БОЙЫНША).....	773
Йорулмаз О., Токжигитова М.А.	
ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН Өңірінен РЕПРЕССИЯҒА ҰШЫРАҒАН МҰСЫЛМАН ДІНБАСЫЛАРЫ (1920–1940 ЖЖ.).....	787
Қаипбаева А.Т., Белялова А.	
ПАНАСЫЗ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЖҮЙЕСІ (1920–1930 жж.).....	803
Қара Ә., Тайман С.Т. Жарбулова С.Т.	
МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ИДЕЯЛАРЫ ЖӘНЕ ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІ ҰЙЫМЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МИССИЯСЫ.....	823
Сейітханұлы Ш.	
ТҮРІКТЕР МЕН МОҢҒОЛДАРДЫҢ КӨШПЕЛІ ӨМІР САЛТЫНЫҢ ОРТАҚ ҚЫРЛАРЫ.....	840
Сулейменова А.Т.	
КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ЖАРТЫЛАЙ КӨШПЕЛІ ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫ КҮШТЕП ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ ДӘСТҮРЛІ РУЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ЖОО ШАРАЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ (XX ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ).....	855
Ташагыл А., Нурсултанова Л.Н., Танатарова Ж.Т.	
ИРАН-ТӘЖІК САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	872

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Есенаманова А.С., Қалыш А.Б.	
ДӘСТҮРЛІ КИІМ АРҚЫЛЫ МАТЕРИАЛДЫҚ МӘДЕНИЕТТІ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАУ: ҚАЗАҚСТАН МУЗЕЙ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ТҮРКІ МӘДЕНИ МҰРАСЫ.....	887
Қалшабаева Б.К., Егізбаева М.Қ.	
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫСЫНДАҒЫ ҚАНДАСТАР: КӨШІ-ҚОНЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	900
Сыздықова Г.М.	
СОЛТҮСТІК, ОРТАЛЫҚ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОБЛЫСТЫҚ ОРТАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ТҮРҒЫНДАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ӨЗГЕРУІ (2009–2024 ЖЖ.).....	916

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Буланов Е.О. ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИЛЬЯСА ЖАНСУГУРОВА.....	633
Каримов К.С., Гокче М., Турсун Х.М. ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЗБЕКАЛИ ЖАНИБЕКОВА.....	650

ИСТОРИЯ

Абдимомынов Н.Т., Сауыркан Е. ВЕНЕЦИЯ, ГЕНУЯ И ЗОЛОТАЯ ОРДА: РАЗВИТИЕ ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНОЙ ТОРГОВЛИ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ В XIII–XIV ВЕКАХ.....	662
Абуов Н.А., Ильясова Г.С., Уалиева С.К. МАЛЫЕ ГОРОДА СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ: ИСТОРИЯ И АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ.....	679
Абылов Т.Т., Муталиев М.К., Казмуханов Р.М. РОЛЬ РЕЛИГИИ В ОТНОШЕНИЯХ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ И МАМЛЮКСКОГО ГОСУДАРСТВА.....	696
Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И. АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ В XIX – НАЧАЛЕ XX В. (НА ОСНОВЕ ДОКУМЕНТОВ ЦГА РК).....	709
Болатхан А. ИДЕОЛОГИЯ ЗАКОННОСТИ И ПРАКТИКА ИСКЛЮЧЕНИЯ: «НАКАЗАННЫЕ НАРОДЫ» В СИСТЕМЕ СПЕЦПОСЕЛЕНИЙ (1948–1953 ГГ.).....	727
Доскараева А.А., Мухатова О.Х. КАЗАХСКО-БУХАРСКИЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЯ В 30-Х ГОДАХ XVII ВЕКА – ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XVIII ВЕКА (ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	743
Дьякова Е.В. АГИТАЦИОННАЯ РАБОТА ПОД НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИЕЙ: ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ГАЗЕТЫ «НОВАЯ УКРАИНА» В ХАРЬКОВЕ (1941–1943).....	760
Исмагулов У.Ш., Конбай Е. ГОЛОД НАЧАЛА 1920-Х ГГ. И ПРОБЛЕМЫ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ (ПО ДАННЫМ АКТЮБИНСКОГО АРХИВА).....	773
Йорулмаз О., Токжигитова М.А. РЕПРЕССИРОВАННОЕ МУСУЛЬМАНСКОЕ ДУХОВЕНСТВО ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА 1920–1940-Х ГОДОВ.....	787
Каипбаева А.Т., Белялова А. ГОСУДАРСТВЕННАЯ СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ (1920–1930 гг.).....	803
Кара А., Тайман С.Т., Жарбулова С.Т. ИДЕИ МУСТАФЫ ЧОКАЕВА И СТРАТЕГИЧЕСКАЯ МИССИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ.....	823
Сейтхан Ш. ОБЩИЕ ЧЕРТЫ КОЧЕВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ТЮРКОВ И МОНГОЛОВ.....	840
Сулейменова А.Т. НАСИЛЬСТВЕННОЕ ОСЕДАНИЕ КОЧЕВЫХ И ПОЛУКОЧЕВЫХ ХОЗЯЙСТВ КАК ОДНА ИЗ МЕР ПО ИСКОРЕНЕНИЮ ТРАДИЦИОННЫХ РОДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ (30-Е ГОДЫ XX ВЕКА).....	855
Ташагил А., Нурсултанова Л.Н., Танатарова Ж.Т. ИРАНО-ТАДЖИКСКИЕ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	872

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Есенаманова А.С., Калыш А.Б. РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЧЕРЕЗ ТРАДИЦИОННЫЙ КОСТЮМ: ТЮРКСКОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ В МУЗЕЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ КАЗАХСТАНА.....	887
Калшабаева Б.К., Егизбаева М.К. КАНДАСЫ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ И АДАПТАЦИИ.....	900
Сыздыкова Г.М. ИЗМЕНЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ОБЛАСТНЫХ ЦЕНТРОВ СЕВЕРНОГО, ЦЕНТРАЛЬНОГО И ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА (2009–2024 ГГ.).....	916

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Bulanov E.O. THE ISSUES OF THE NATIONAL LIBERATION UPRISING OF 1916 IN THE WORKS OF ILYAS ZHANSUGUROV.....	633
Karimov K.S., Gökçe M., Tursun Kh.M. ISSUES OF NATIONAL IDENTIFICATION IN UZBEKALI ZHANIBEKOV’S SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITIES.....	650

HISTORY

Abdimomynov N.T., Sauyrkan Ye. VENICE, GENOA, AND THE GOLDEN HORDE: THE DEVELOPMENT OF TRANSCONTINENTAL TRADE IN THE NORTHERN BLACK SEA REGION IN THE 13TH–14TH CENTURIES.....	662
Abuov N.A., Ilyassova G.S., Ualiyeva S.K. SMALL TOWNS OF THE NORTH KAZAKHSTAN REGION: HISTORY AND ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION.....	679
Abylov T.T., Mutaliyev M.Kh., Kazmukhanov R.M. THE ROLE OF RELIGION IN RELATIONS BETWEEN THE GOLDEN HORDE AND THE MAMLUK STATE.....	696
Baigabatova N.K., Ishkalova G.I. ARCHIVAL MATERIALS AS A SOURCE FOR STUDYING LAND CONFLICTS IN NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES (BASED ON DOCUMENTS FROM THE CENTRAL STATE ARCHIVES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN).....	709
Bolatkhan A. LEGALITY AS IDEOLOGY AND EXCLUSION AS PRACTICE: THE “PUNISHED PEOPLES” IN THE SYSTEM OF SPECIAL SETTLEMENTS (1948–1953).....	727
Doskarayeva A.A., Mukhatova O.Kh. KAZAKH-BUKHARA RELATIONS IN THE 30S OF THE 17TH CENTURY AND THE FIRST QUARTER OF THE 18TH CENTURY (THE POLITICAL ASPECT).....	743
Dyakova He.V. AGITATION WORK UNDER THE GERMAN OCCUPATION: THE IDEOLOGICAL ROLE OF THE NEWSPAPER “NOVA UKRAINE” IN KHARKOV (1941–1943).....	760
Ismagulov U.S., Konbay Y. THE PROBLEM OF FAMINE AND HOMELESS CHILDREN IN EARLY 1920S (BASED ON AKTOBE ARCHIVE).....	773
Yorulmaz O., Tokzhigitova M.A. REPPRESSED MUSLIM CLERGY IN SOUTH KAZAKHSTAN (1920s–1940s).....	787
Kaipbayeva A.T., Belyalova A. THE STATE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION FOR HOMELESS CHILDREN (1920s–1930s).....	803
Kara A., Taiman S., Zharbulova S. THE IDEAS OF MUSTAFA CHOKAYEV AND THE STRATEGIC MISSION OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES.....	823
Syeitkhan Sh. COMMON ASPECTS OF THE NOMADIC LIFE OF TURKIC AND MONGOLS.....	840
Suleimenova A.T. FORCED SETTLEMENT OF NOMADIC AND SEMI-NOMADIC FARMS AS ONE OF THE MEASURES TO ERADICATE TRADITIONAL TRIBAL RELATIONS (THE 30S OF THE TWENTIETH CENTURY).....	855
Tasagil A., Nursultanova L.N., Tanatarova Zh.T. IRANIAN-TAJIK TRADE AND ECONOMIC RELATIONS: CURRENT STATE AND PROSPECTS.....	872

ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Yessenamanova A.S., Kalysh A.B. THE REPRESENTATION OF MATERIAL CULTURE THROUGH TRADITIONAL COSTUME: THE TURKIC CULTURAL HERITAGE IN THE MUSEUMS SPACE OF KAZAKHSTAN.....	887
Kalshabayeva B.K., Egizbaeva M.K. THE KANDAS OF EASTERN KAZAKHSTAN: MIGRATION AND ADAPTATION ISSUES.....	900
Syzdykova G.M. CHANGING THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE REGIONAL CENTERS OF NORTHERN, CENTRAL AND EASTERN KAZAKHSTAN (2009–2024).....	916

ASIAN JOURNAL “STEPPE PANORAMA”

2025. 12 (3)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЖЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй